
ДОКЛАДИ

ОСЪДИТЕЛНИ РЕШЕНИЯ СРЕЩУ БЪЛГАРИЯ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪД ПО ПРАВАТА НА ЧОВЕКА (наказателни дела)

*Йорданка Вангова**

Първото осъдително решение на Европейския съд по правата на човека срещу България беше постановено по делото **Луканов** на 20 март 1997 г. Постепенно и постоянно нараства броят на решенията, по които Съдът установява нарушения на Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧОС), които обхващат широк кръг проблеми в наказателното, административното и гражданското правораздаване.

Познаването на стандартите на Конвенцията и практиката на Съда изобщо и в частност по българските дела дава много големи възможности за ефективно използване както на съществуващите гаранции за защита на правата на човека, така и за защитата срещу вече допуснати нарушения. Това би допринесло и за преодоляване на прекомерния брой осъдителни решения срещу България.

Съдът е констатира най-много проблеми в българското законодателство и съдебна практика в наказателното производство — в производствата по разследването на случаи за полицейско насилие, в производствата по определяне и контрол върху мярката за неотклонение „задръжане под стража“, по отношение на срока за нейната продължителност, както и относно голяма част от различните аспекти на правото на справедлив наказателен процес. В тази последователност те ще бъдат разгледани по-долу.

НАРУШЕНИЯ НА ЧЛ. 2 ЕКПЧОС

Чл. 2 гарантира правото на живот:

„1. Правото на живот на всеки се защитава от закона. Никой не може да бъде умислено лишен от живот освен в изпълнение на съдебна присъда за извършено престъпление, за което такова наказание е предвидено в закона.

2. Лишаването от живот не се разглежда като противоречаящо на разпоредбите на този член, когато то е резултат от употреба на сила, призната за абсолютно необходима:

а) при защитата на което и да е лице от незаконно насилие;

* Адвокат от София.

b) при осъществяването на законен арест или при предотвратяване на бягството на лице, законно лишено от свобода;

c) при действия, предприети в съответствие със закона, за потушаване на бунт или метеж“.

Нормата изисква от националните власти да се въздържат от незаконно лишаване от живот, да предприемат всички необходими позитивни мерки, за да гарантират запазването на живота на всеки човек и да осигурят законови процедури за провеждането на ефективно служебно разследване, които да се прилагат във всички случаи и да съдържат точни правила за доказване всякога, когато едно лице е лишено от живот в резултат от употреба на сила.

Правото по чл. 2 не е абсолютно. Втората алинея на текста изчерпателно посочва трите случая, в които лишаването от живот не е забранено по силата на ал. 1, и формулира допустимостта на употребата на сила само тогава, когато тя е абсолютно необходима. Целта на приложената сила трябва да е законна, а употребата ѝ да е пропорционална на целта.

Съдът е установил в практиката си и правилото, че за да бъде ефективно средството за защита срещу нарушения на правото по чл. 2, властите трябва да разследват незабавно и безпристрастно всяко оплакване.

Съдът е намерил, че тези стандарти не са прилагани и държавата не е изпълнила задълженията си в следните случаи.

По делото **Великова срещу България** (решение от 18 май 2000 г.) Съдът е посочил съобразно практиката си дотогава, че:

„70. ...когато някой бъде задържан от полицията в добро здравословно състояние и бъде намерен по-късно мъртъв, в тежест на държавата е да предостави правдоподобно обяснение за събитията, довели до смъртта му... При преценката на доказателствата общият приложим принцип по делата е приложението на стандарта на доказване „по безспорен начин“... Когато процесните събития са изцяло или в голямата си част изключително достояние на властите, както в случаите на лица под техен контрол при задържане, възникват силни фактически презумпции относно травми и смърт... Може да се счита, че тежестта на доказване е върху властите, като от тях се изисква да предоставят удовлетворително и убедително обяснение“.

Оплакването по това дело е за настъпила смърт на лице по време на полицейско задържане за срок от 24 часа. Задържаният бил заподозрян, че е извършил кражба на девет крави. При аутопсията му било установено, че алкохолът в кръвта му е 0,4 промила, че той е починал от остра кръвозагуба — имал е множество вътрешни кръвоизливи, обширни и в дълбочина хематоми по горните крайници и лявото седалище, като описанието на последните навежда на мисълта за използвана палка. След като смъртта била разследвана в продължение на около една година и половина, прокуратурата спряла производството, като приела, че не може да се установи

къде и от кого е нанесен побоят — в полицията или на полето, и от полицаи или от собствениците на кравите. Няколко месеца по-късно Главната прокуратура по жалба на г-жа Великова възобновила разследването, но това не довело до нищо — към момента на постановяване на решението от Съда разследването формално нито било спряно, нито било прекратено, нито пък по него се извършвали каквито и да било действия. Както е казал Съдът, три месеца след твърдяното деяние следствието е „замряло“.

Съдът е констатирал нарушения на чл. 2, тъй като е установил, че:

1. Смъртта е настъпила в резултат на увреждания, причинени, докато жертвата е била под пълния контрол на полицейските служители. Държавата не е успяла да представи правдоподобно обяснение на събитията, довели до смъртта на задържания.

2. На задържания не е била оказана адекватна медицинска помощ. Прегледът, извършен от извиканите лекар и фелдшер, е бил твърде повърхностен, под предлог, че задържаният е бил много пиян. Съдът е приел, че няма доказателства задържаният да „...е бил прегледан с дължимата грижа от медицински специалист по време на задържането му, докато е страдал от сериозни увреждания“. Няма писмени констатации за резултата от прегледа, както и данни за самоличността на лекаря и фелдшера.

3. Приел е, че не е имало ефективно разследване, защото то не е било обстойно, безпристрастно и внимателно.

По делото **Ангелова** (решение от 13 юни 2002 г.) е направено идентично оплакване. 17-годишният син на жалбоподателката е бил задържан по подозрение в опит за кражба и няколко часа по-късно е починал в полицията. Разследването е било прекратено с мотива, че смъртта му е случайна и резултат на предхождащо арестуването му увреждане.

Общите принципи, от които се е ръководил Съдът, са същите като тези по делото **Великова** и по редица други дела (срещу Обединеното кралство, Турция, Ирландия и пр.). Съдът е намерил за нужно специално да посочи, че:

„120. ...придава значителна тежест на информацията, че полицаите са се държали по подозрителен начин, както и на факта, че властите са кредитирали техните показания независимо от сериозните индикации, че е необходима предпазливост.

Примери за подозрително поведение на полицаите са:... те са забавили контакта между г-н Зъбчиков и лекаря и е вероятно да са се опитали да подберат кой лекар да го прегледа...; очевидно неверният им отговор на въпрос на д-р Михайлов, че г-н Зъбчиков бил доведен в полицейското управление в същото състояние, в което около 5 ч. сутринта го е видял и лекарят...; фактът, че книгата за доведени лица е била обработвана... и че г-н Зъбчиков е бил регистриран post factum като „неизвестно лице“, въпреки че бил добре познат на полицаите...

Тези факти са били важни индикации, изискващи цялостно разследване; такова разследване не е било извършено“.

Това е дало основание на Съда да приеме, че правителството не е могло да даде достоверно обяснение на смъртта на жертвата, поради което е налице нарушение на чл. 2 ЕКПЧОС. Прието е нарушение на правото на живот и на още едно основание — за това, че не е изпълнено задължението да се защитава животът на лишените от свобода поради липсата на реакция и неосигуряване на навременна медицинска помощ.

Решението по делото **Начова** (26 февруари 2004 г.) разглежда смъртта на двама наборни войници, които нееднократно напуснали без разрешение поделенията си. Затова те били осъдени на по няколко месеца лишаване от свобода. Избягали обаче от обекта, на който били отведени от затвора да работят. Военната полиция започнала да ги издирва и ги намерила в къщата на бабата на единия войник. Войниците, които не били въоръжени, избягали през прозореца, но при това бягство били застреляни и починали. Разследването на смъртта им приключило за около 9 месеца. Плевенският военен прокурор прекратил производството, тъй като приел, че десет — майор от Военната полиция, е действал в съответствие с правилата — бил преследвал избягали затворници, бил извикал предупреждения, войниците не се предали, имало опасност да избягат и никой друг не бил пострадал. Впоследствие прокурор от Прокуратурата на въоръжените сили, а след това и завеждащият отдел „Следствен“ в тази прокуратура потвърдили прекратяването със същите мотиви — законна употреба на оръжие.

Извън общите принципи, на които и тук Съдът се позовава, в решението се казва още и че:

„95. ...необходимо е да се провери дали операцията е била планирана и контролирана от властите по начин, който да минимизира в най-голяма възможна степен употребата на смъртоносна сила. Властите са длъжни да предприемат съответните мерки, за да гарантират, че всеки риск за живота ще бъде минимизиран. Съдът следва да провери също така дали властите не са действали небрежно при избора си на поведение...“.

Съдът посочва, че двамата войници са изтърпявали кратки присъди, престъпленията им не са били свързани с насилие, не са били въоръжени, винаги при предишните си бягства са били намирани у дома си и в крайна сметка бягството им не е създавало риск от настъпването на някакви непоправими вреди. Тези обстоятелства са били известни на властите. Затова Съдът приема, че:

„103. ...в светлината на императивната необходимост да се запази животът като фундаментална ценност законната цел да се осъществи правомерен арест не може да оправдае подлагането на човешки живот на риск, щом беглецът е извършил престъпление, несвързано с насилие, и не представлява заплаха за нико-

го. Всеки друг подход би бил несъвместим с основните принципи на демократичните общества, всеобщо възприети днес...

105. ...при никакви обстоятелства не може да бъде „абсолютно необходимо“ по смисъла на чл. 2, т. 2 от Конвенцията използването на такова огнестрелно оръжие за задържане на лице, заподозряно в несвързано с насилие престъпление, за което се знае, че не представлява опасност, дори и ако употребата на такова оръжие би имала за последица невъзможност да се осъществи арестът“.

Затова Съдът е приел не само че употребата на сила в конкретния случай е била забранена, тъй като не е била абсолютно необходима за задържането на избягалиите войници, но освен това тя е била и прекомерна. Изводът е направен въз основа на обстоятелствата, че майор е избрал да стреля не с пистолета си, а с автомат, че е стрелял отблизо и че единият войник е бил прострелян в гърдите, което би могло да се тълкува и като обръщане с лице с намерение за предаване.

Освен това Съдът е приел, че властите не са изпълнили задължението си така да планират и контролират операцията по задържането, че рискът от евентуално лишаване от живот да бъде минимален. Отбелязано е създаването на предпоставки за неоправдана употреба на оръжие чрез липсата на обсъждане дали изобщо войниците представляват някаква заплаха, дали ще предприемат бягство, каква да бъде стратегията в такъв случай, дали изобщо би било оправдано използването на сила, както и с указанието да се използват всички средства за задържането им, с носенето не само на пистолети, но и на автомати. Относно този аспект от необходимата преценка Съдът специално е посочил, че Правилникът за дейността на Военната полиция от 1994 г. не е бил публикуван, и че:

„112. ...приложимите разпоредби... не са поставяли употребата на огнестрелни оръжия в зависимост от конкретните обстоятелства и — най-важно — не са изисквали оценка на характера на престъплението, извършено от беглеца, и на заплахата, която той представлява. Разпоредбите са позволявали употреба на огнестрелно оръжие за задържането на всеки дребен престъпник... въпреки че Върховният съд е приел... че в наказателното право съществува изискване за съразмерност, въпросът не е ясно регламентиран... а тълкуването на Върховния съд очевидно не се е прилагало на практика...“.

Поради всичко това Съдът е приел, че държавата е отговорна за лишаването от живот на двамата войници в нарушение на чл. 2 ЕКПЧОС.

Освен това обаче Съдът е намерил нарушение на чл. 2 ЕКПЧОС и заради не-ефективното разследване на смъртта. Подчертава се, че чл. 2 ЕКПЧОС имплицитно включва задължение за задълбочено, безпристрастно и внимателно разследване. То трябва да гарантира ефективно прилагане на относимото вътрешно законодателство, за да се стигне до идентифициране и наказване на отговорните лица. Специално се подчертава, че:

„118. ...за да бъде ефективно разследването на твърдения, че държавни служители са извършили незаконосъобразно лишаване от живот, като цяло следва да

се счита за необходимо лицата, които осъществяват разследването и отговарят за него, да бъдат независими от участниците в събитията... Това означава не само липса на йерархическа или институционална връзка, но също и практическа независимост“.

Съдът приема, че е налице нарушение на правото по чл. 2 ЕКПЧОС и поради липсата на ефективно разследване. Посочени са следните причини:

— не е изследвана съобразно стандарта на чл. 2, т. 2 от Конвенцията абсолютната необходимост на приложението на огнестрелно оръжие в този случай;

— не са били извършени всички необходими и възможни първоначални действия;

— липсвал е надлежен анализ и обсъждане на всички събрани доказателства, и особено на тези, които са били в противоречие с твърденията на стрелеца, които са приети, без да им се даде подходящо обяснение;

— постановленията съдържат противоречия и изводи, които не са последователни и обосновани;

— налице са сериозни и необяснени пропуски, а подходът на разследването е бил опорочен.

Посочено е, че както в делата **Великова** и **Ангелова**:

„138. ...следователят и прокурорите на всички нива са пренебрегнали определени факти, не са събрали всички доказателства, които биха могли да изяснят последователността на събитията, и са пропуснали да споменат в постановленията си смущаващите факти. В резултат на това убийството... е било обявено за законосъобразно въз основа на съмнителни съображения, а замесените полицейски служители и техните ръководители са били освободени от евентуални обвинения и критики, въпреки че е имало очевидни основания за наказателно преследване на поне един от тях.

139. Съдът счита, че такова поведение на властите... поражда особена тревога, тъй като хвърля сериозни съмнения върху обективността и безпристрастността на замесените следователи и прокурори“.

Трябва специално да се отбележи, че в практиката на Съда решението по делото **Начова** е новаторско, защото за първи път в практиката се приема, че е налице нарушение на чл. 14 във връзка с чл. 2 ЕКПЧОС.

Чл. 14 ЕКПЧОС забранява дискриминацията и гласи:

„Упражняването на правата и свободите, изложени в тази конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имуществво, рождение или друг някакъв признак“.

Според Съда задължението за ефективно разследване на причинена смърт трябва да се следва без каквато и да е дискриминация. Отбелязано е, че е имало факти, които не са били разгледани, но които е трябвало да привлечат вниманието на

властите, защото са сочели на евентуални расистки подбуди, довели до убийството на двамата войници. Посочени са например следните:

- стреляно е с автомат в населено място — циганската махала;
- изброени са всички факти, сочещи на употребена непропорционална и ненужна сила;
- цитиран е упрекът, отправен от другите полицейски служители към стрелца, че не е трябвало да стреля;
- посочено е, че стрелецът е познавал някои от селяните и самото село, но не е разследвано изобщо дали не е имало някаква лична вражда;
- един от свидетелите е посочил, че след стрелбата стрелящият е насочил срещу него оръжието си и е извикал „Мамка ви циганска“.

Затова Съдът е констатирал нарушение на чл. 14, разгледан заедно с чл. 2 ЕКПЧОС, тъй като разследващите убийството на войниците не са положили никакво старание да разследват евентуалните етнически дискриминационни мотиви за убийството.

Специално е отбелязано:

„162. Съдът счита, че всяко доказателство за употреба на расистки изрази от страна на правоприлагащи органи по време на операция, включваща употреба на сила срещу лица от етническо или друго малцинство, е силно релевантно към въпроса дали е налице незаконосъобразно, мотивирано от омраза насилие. Когато такова доказателство бъде открито по време на разследването, то трябва да предизвика внимателно разследване на всички факти с цел разкриване на възможни расистки подбуди. В случая това не е било сторено“.

За да приеме това нарушение, Съдът е намерил за особено релевантен и факта, че делото **Начова** не е било първото дело, по което е установено употребена от властите по отношение на роми сила, довела до смърт. Такива оплаквания са били правени и по делата **Великова** и **Ангелова**.

По делото **Ангелова и Илиев** (решение от 26 юли 2007 г.) също е намерено нарушение на чл. 2 ЕКПЧОС, като не е проведено ефективно разследване на смърт. Отново е установено нарушение и на чл. 14 във връзка с чл. 2 ЕКПЧОС, защото разследващите, макар да са знаели, че за убийството има расов мотив, не са приключили навреме производството и не са повдигнали обвинения, отчитащи този мотив.

По делото **Додов** (решение от 17 януари 2008 г.) е намерено нарушение на чл. 2 ЕКПЧОС заради отсъствието на ефективни средства, с които жалбоподателят да може да установи фактите по изчезването на майка му от старчески дом, където била настанена под постоянно наблюдение, тъй като страдала от алцхаймер. Българското право дава три възможни средства за защита — наказателно, дисциплинарно и гражданско производство, но властите на практика не са осигурили на г-н Додов

средства за установяване на фактите и подвеждането под отговорност на хората или институциите, които са нарушили задълженията си. По този начин държавата чрез законодателството си не е успяла да защити правото на живот.

По делото е установено, че персоналът бил изрично инструктиран от медицински служители да не оставят майката на жалбоподателя без надзор, защото състоянието ѝ било силно влошено. На връщане от преглед тя била оставена за няколко минути в двора на дома, откъдето изчезнала и въпреки издирването ѝ никога не била намерена. Започнало разследване, което било прекратявано и възобновявано четири пъти, най-вече във връзка с това, че според разследващите органи поведението на персонала не било умишлено, а небрежно. Споменавало се и че правилата в дома не са били много ясни. В крайна сметка наказателното производство било прекратено поради изтекла давност.

Обстоятелствата, които са мотивирали Съда да приеме нарушението по чл. 2 ЕКПЧОС за доказано, са:

— дългите периоди на бездействие на следствието и извършването на основни следствени действия (напр. разпит на персонала на дома) няколко години след изчезването на жената и в резултат на настояването на жалбоподателя;

— противоречивите постановления на прокуратурата — в тях се сочели различни факти, а правните основания за прекратяване били неясни (напр. две от решенията били основани на тезата, че персоналът действал в съответствие с обичайната практика, без да се анализира дали тази практика не разкрива престъпна небрежност);

— никакви дисциплинарни мерки не били взети срещу персонала въпреки заключението, че някои служители били действали с престъпна небрежност;

— властите в никой момент не били взели мерки да открият и посочат грешки в управлението, обучението или контрола на персонала;

— гражданското дело за обезщетяване на вредите продължава повече от 10 години, без дори да е постановено първоинстанционно решение. Може да се счете, че то не е установило фактите по изчезването и предполагаемата смърт на майката и не е довело до отговорността на виновните по ефективен и навременен начин.

По делото **Николова и Величкова** (решение от 20 декември 2007 г.) е установено нарушение на правото на живот и правото на ефективно разследване на полицейско насилие, причинило смърт на задържан в Шумен.

След продължило 7 години разследване била постановена присъда, с която на полицейските служители било наложено минимално наказание от 3 години лишаване от свобода, чието изтърпяване било отложено. Срещу полицаите не е имало дисциплинарно производство и те продължили да работят на постовете си. Всичко това довежда на практика до ненаказуемост на деянието и липса на ефективно преследване и наказание в нарушение на чл. 2 ЕКПЧОС.

Нарушението е прието на основание на следните обстоятелства:

- независимо от това, че полицаите са осъдени и са изплатени обезщетения, жалбоподателките са жертви и имат право на жалба пред Европейския съд;
- насилието върху наследодателя им е било ненужно, непредизвикано и прекомерно;
- държавата не е изпълнила задължението си да защити правото на живот на гражданите — условното осъждане не е достатъчно, не е достатъчно и присъждането на обезщетение, защото държавата не може да замени задължението си да пази живота на гражданите просто с плащане на парични обезщетения.

Особена публичност доби делото **Колеви** (решение от 5 ноември 2009 г.), по което Съдът е приел нарушение на чл. 2 ЕКПЧОС поради липса на обективност и независимост при разследването на убийството на заместник-главния прокурор Николай Колев, защото то е под контрола на лицата, които близките на жертвата обвиняват. Съдът освен това констатира, че данните и за други злоупотреби от главния прокурор изобщо не са разследвани, а причината за това се намира в структурата на прокуратурата, нейното строго централизирано, йерархично управление, както и в съвместното управление на съда и прокуратурата.

НАРУШЕНИЯ НА ЧЛ. 3 ЕКПЧОС

Чл. 3 ЕКПЧОС забранява изтезанията и гласи:

„Никой не може да бъде подложен на изтезания или нечовешко или унизително отнасяне или наказание“.

Забраната на чл. 3 ЕКПЧОС е абсолютна и не подлежи на дерогирание по време на война или друго изключително или трудно обстоятелство, като борбата с тероризма и престъпността, и е особено валидна по отношение на задържани и лишени от свобода. И това е естествено, защото тези лица са под контрола на властите и употребата на сила срещу тях се счита за излишна и прекомерна. Съдът категорично е приел, че употребата на сила спрямо такива лица е допустима само доколкото е строго необходима за преодоляването на агресивно насилствено поведение от страна на лишения от свобода и следва да се прекрати незабавно след преодоляването на това поведение.

Бележите, които определят наказанието или отнасянето като забранени от чл. 3 ЕКПЧОС, са „нечовешко“ и „унизително“. Всяко лишаване от свобода причинява страдание, но когато то е въз основа на съответен съдебен акт и не надхвърля по сила неизбежното страдание, е законно.

Степента на суровост определя разликата между изброените в чл. 3 ЕКПЧОС форми на отнасяне и наказание. Най-висока степен има изтезанието, което се определя като преднамерено нечовешко отнасяне с определена цел (например за изтръгване на признание), причиняващо много сериозно и жестоко страдание. По-ниска степен на суровост разкрива нечовешкото отнасяне или наказание и най-ниска — унизителното. Освен това оценката за унизителност се прави и въз основа на субек-

тивното отношение на жертвата към съответното проявление, докато при преценката дали е налице нечовешко отнасяне или наказание това не е необходимо.

Стандартът на Съда изисква в случаите, в които при задържането лицето е било в добро здраве, но при освобождаването му е било с наранявания, държавата да даде правдоподобно обяснение на констатираните увреждания. Тоест, както и при чл. 2 ЕКПЧОС, тежестта на доказване лежи върху властите.

Тези основни положения са намерили място и в редица български дела.

Нееднократно е установявано както **упражнено насилие**, така и **неефективно разследване на защитимо оплакване за малтретиране**.

Първото дело, по което се констатира нарушение по чл. 3 ЕКПЧОС, е делото **Асенов и други срещу България** (решение от 28 октомври 1998 г.). Оплакването е по повод на побой, нанесен от полицейски служители на задържан непълнолетен.

Съдът е приел, че не може да установи дали действително уврежданията са били нанесени в полицията, и съответно отхвърля оплакването за нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС чрез нанасяне на побой.

В същото време обаче приема, че неефективното разследване на оплакването за малтретиране представлява само по себе си нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС. Такова решение Съдът постановява за първи път в практиката си, независимо от многократните оплаквания в този смисъл, правени дотогава от жалбоподатели от други страни.

В решението се сочи, че изпълнението на задължението за адекватно разследване трябва да доведе до издирването и наказването на отговорните лица. Защото:

„102. ...Ако това не беше така, независимо от фундаменталното си значение... общата правна забрана на изтезанията и нечовешкото или унижителното отношение би била по същество неефективна и в някои случаи би станало възможно практически безнаказаното нарушение от страна на представители на държавата на правата на лицата под техен контрол“.

Като е отбелязал повърхностното извършване на проверката по оплакването, подадено до съответната военна прокуратура, Съдът е посочил, че:

„104. ...намира за особено шокиращо, че без каквито и да било доказателства за това, че г-н Асенов не се е подчинявал на заповеди, както и без каквито и да е обяснение за характера на твърдяното неподчинение прокуратурата на въоръжените сили е могла да заключи, че „дори и да има нанесени удари по тялото на непълнолетния, същите са в резултат на неподчинение на милиционерското възискване“... Достигането до такова предположение противоречи на принципа, залегнал в чл. 3, че по отношение на лишено от свобода лице употребата на физическа сила, която не е била предизвикана конкретно от поведението на самия задържан, е по принцип посегателство върху правата му“.

По делото **Ангелова** (решение от 13 юни 2002 г.), освен разгледаното по-горе оплакване за нарушение по чл. 2 ЕКПЧОС, жалбоподателката е направила оплакване и за това, че 17-годишният ѝ син е бил малтретиран преди смъртта си. Съдът е приел, че е налице и нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС, тъй като констатираните наранявания по тялото на момчето са индикация за нечовешко отношение, и поради това, че правителството не е дало приемливо обяснение за увреденията.

По делото **Тотева** (решение от 19 май 2004 г.) отведената в добро здраве в Севлиевското РПУ 67-годишна жалбоподателка го е напуснала на четири крака, с мозъчно сътресение и хематоми на дясната лопатка и по лявото слепоочие. Съдът е приел, че с оглед възрастта на г-жа Тотева тези наранявания са достатъчно сериозни, за да се сметат за малтретиране. Посочил е, че обяснението за нейно неприемливо поведение по отношение на полицаите вътре в управлението (твърдял е ритник по кокалчето на един полицай и наричане на друг „келеш“ и „лигльо“) не е от категорията на тези, които да правят употребената сила абсолютно необходима. Не се приема за достоверно твърдението за самонараняване при падане в изолятора, тъй като полицаите не са заявили да са видели подобно нещо. Поради това Съдът е приел нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС, тъй като правителството не е дало задоволителни и убедителни обяснения за нараняванията на жалбоподателката, очевидно причинени в районното управление.

Срещу жалбоподателката веднага е било образувано наказателно производство и, както отбелязва Съдът, властите действали с изключителна бързина, като я признали за виновна в нанасяне на лека телесна повреда и обида на полицай. По жалбата за нанесения ѝ побой, подадена веднага от дъщеря ѝ обаче, не е имало никакво развитие в продължение на осем години. Съдът специално е отбелязал, че:

„63. ...същият прокурор, който работел и по наказателното дело срещу жалбоподателката, ... не е извършил самостоятелна проверка на твърденията на дъщеря ѝ. Той е възложил проверката на същия полицай, който бил извършил и проверката по рапорта срещу жалбоподателката... свидетелствал е по наказателното дело срещу нея... и е бил висшестоящ на полицаите, които според твърденията са нанесли побой над жалбоподателката“.

Затова е признато и друго нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС — липса на задълбочено и ефективно разследване на защитимите твърдения за малтретиране от полицейски служители.

По делото **Кръстанов** (решение от 30 септември 2004 г.) Съдът е постановил нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС поради полицейско насилие и поради липса на ефективно разследване на защитимото твърдение на жалбоподателя, че е бил жестоко бит при акция на Специализирания отряд за борба с тероризма и Централната служба за борба с организираната престъпност.

Службите провеждали акция по задържането на заподозрени и поради грешка нанесли побой на този гимназиален учител, претърпял впоследствие мозъчна операция и инвалидизиране. На основание на Закона за отговорността на държавата и общините за вреди (ЗОДОВ) учителят завел гражданско дело срещу МВР и другите две служби, което приключило успешно, като било присъдено съответно обезщетение. По време на гражданския процес участвал прокурор и станали известни твърденията на жалбоподателя и били събрани съответните доказателства.

Независимо от това Съдът е приел нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС, защото гражданското дело само по себе си не е годно да доведе до идентифицирането и наказването на извършителите и е ограничено до безвиновната отговорност на държавата. Властите са останали пасивни и не са предприели ефективни мерки за наказателно преследване на отговорните лица. Били са правени проверки и от прокуратурата, и от МВР, но нито една от тях не е завършила с наказателно преследване на виновните лица. Съдът специално посочва:

„59. ...Въпросът следователно не е дали е имало разследване, а дали то е проведено старателно, дали властите са били решени да идентифицират и преследват отговорните, и съответно — дали разследването е било ефективно... Фактът на нанесения от полиция побой над жалбоподателя е бил безспорно установен... Единственото, което е оставало да се установи, е самоличността на полицайте, извършили побоя, с оглед на образуването на наказателно производство срещу тях. Въпреки това правителството не предостави информация за каквито и да е опити в тази насока“.

В същия смисъл са решенията по делата **Осман** (16 февруари 2006 г.), **Цеков** (23 февруари 2006 г.), **Бойко Иванов** (22 юли 2008 г.), **Васил Петров** (31 юли 2008 г.).

По делото **Николай Димитров** (решение от 27 септември 2007 г.) нарушение по чл. 3 ЕКПЧОС се състои в неефективното разследване по оплакване за нечовешко отнасяне. Съдът е намерил основанията за това в липсата на разпити на свидетели, в това, че не са взети предвид медицински документи, представени от жалбоподателя, както и в липса на следствени действия за продължителни периоди от време.

По делото **Владимир Георгиев** (решение от 16 октомври 2008 г.) задържанят в добро здраве жалбоподател се освидетелствал, след като напуснал ареста, и така били установени множество наранявания по тялото му. Съдът, освен че е приел нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС на същите основания, като по цитираните вече дела — заради ненужното му малтретиране и заради липсата на ефективно разследване на това малтретиране въпреки подадената жалба, е посочил, че възможността жалбопо-

дателят да заведе гражданско дело на основание ЗОДОВ не е задоволително, ефективно разследване, тъй като не може да доведе до наказване на виновните лица.

По делото **Янков** (решение от 11 декември 2003 г.) Съдът е намерил нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС, тъй като жалбоподателят бил остриган, преди да бъде изолиран в наказателна килия заради свои бележки, съдържащи критика към условията в затвора, администрацията, пазачите и пр., и без за това да е имало някакво правно основание или оправдателна причина. Съдът посочва, че това отнасяне е неоправдано и се отличава с достатъчна суровост, за да се определи като унижително.

Делото **М. Ч.** (решение от 4 декември 2003 г.) повдига въпроса за предоставената от българския закон и практика неефективна защита срещу изнасилване и сексуален тормоз, тъй като на наказателно преследване подлежат само случаите, в които жертвата се е съпротивлявала активно. Съдът отбелязва:

„156. ...в исторически план в много от правните системи местният закон и съдебната практика са изисквали в случаи на изнасилване доказателства за употреба на физическа сила от извършителя и оказване на физическа съпротива. В последните десетилетия обаче в Европа и някои други части на света се е очертала ясна и стабилна тенденция към изоставяне на формалистичните дефиниции и ограничителното тълкуване на закона в тази област...“.

Съдът е приел, че българските власти е трябвало да проучат всички факти и да вземат решение въз основа на преценката на всички съпътстващи обстоятелства. Разследването и изводите от него също е трябвало да бъдат фокусирани върху въпроса за липсата на съгласие. Фактът, че в огромната част от казусите, достигнали до Върховния касационен съд, изнасилването е съпроводено със сериозно насилие, е дал повод на Съда да отбележи решаващото значение, което се придава на силата и заплахата като елементи на състава на престъплението, и че липсата им очевидно води до непреследване. Съдът е установил, че разследването по случая на жалбоподателката не е било ефективно. Подходът на следователя и на прокурорите, позовавали се на липсата на преки следи или на викове за помощ, без да изследват и анализират всички налични доказателства, които биха им дали възможност за установяване на релевантните обстоятелства, не е в съответствие с позитивните задължения на България по чл. 3 и 8 от Конвенцията да бъде установена и ефективно да се прилага наказателноправна система, наказваща всички форми на изнасилване и сексуален тормоз.

Съдът е приемал също многократно, че **условията в местата за лишаване от свобода** съставляват нарушение на забраната по чл. 3 ЕКПЧОС.

Лошите условия на живот могат да съставляват нарушение на забраната на нечовешко и унижително отнасяне или наказание сами по себе си. Като се имат предвид конкретните материални условия, строгостта на мерките, тяхната продължител-

ност, преследваната цел и ефектите върху лишените от свобода, тази ситуация попада в обхвата на чл. 3 ЕКПЧОС.

В решенията по делата **Г. Б.** (11 март 2004 г.) и **Йоргов** (11 март 2004 г.) Съдът подчертава, че за да е приложим чл. 3 ЕКПЧОС по отношение на лишено от свобода лице, неговото страдание и унижение следва да достигнат отвъд неизбежния елемент на страдание, свързан с тази форма на законно третиране или наказание. Съдът обаче внимателно отбелязва, че държавата трябва да осигури на лишеното от свобода лице условия, които са съвместими с човешкото достойнство, и че начинът, по който се изпълнява наложената мярка, не може да го подлага на дистрес и трудности отвъд неизбежното страдание, присъщо на лишаването от свобода, както и че — с оглед на практическите обстоятелства на лишаването от свобода — здравето и доброто състояние на лицето следва да са адекватно осигурени.

По делото **И. И.** (2005 г.) например Съдът се е занимавал с условията в предварителния арест на Шуменската окръжна следствена служба. Намерил е, че килия от 6 кв. метра, без пряка слънчева светлина, влажна, без свеж въздух, обитавана едновременно от трима-четирима арестанти, извеждани 3 пъти на ден до тоалетната и принудени в останалото време да задоволяват физиологичните си нужди в кофа в килията и един пред друг, както и обстоятелството, че са се къпели с кофи поради липсата на баня и душ и без възможност за занимания на открито, са обстоятелства, които несъмнено причиняват силно страдание и унижение. Съдът отбелязва, че при липсата на непреодолими съображения за сигурност подобно отношение и третиране на задържаните представлява нарушение на забраната по чл. 3 ЕКПЧОС. Съдът специално е отбелязал, че си дава сметка за финансовите трудности, но, от една страна, някои от проблемите е могло да бъдат отстранени без влагане на големи средства, а от друга — никакви финансови трудности не могат да оправдаят отношението, достигащо до такъв висок праг на суровост, че да попадне в обхвата на чл. 3 ЕКПЧОС.

Признато е нарушение на тази абсолютна забрана поради нечовешките и унижителни условия в арестите и затворите по делата **Малечков** (решение от 28 юни 2007 г.), **Навушанов** (решение от 24 май 2007 г.), **Тодоров** (решение от 5 април 2007 г.), **Кехайов** (решение от 18 януари 2005 г.), **Йоргов** (решение от 11 март 2007 г.), **Алексов** (решение от 22 май 2008 г.), **Гавазов** (решение от 6 март 2008 г.), **Костадинов** (решение от 7 февруари 2008 г.), **Исяр** (решение от 20 ноември 2008 г.). В голямата част от тях се цитират констатациите в докладите на Европейския комитет за превенция на изтезанията и нечовешкото и унижително третиране или наказание от 1995 г., 1999 г. и 2002 г.

По делото **Славчо Костов** (решение от 27 ноември 2008 г.) Съдът е приел нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС заради лошите условия в сливения следствен арест и

нарушение на чл. 13 във връзка с чл. 3 ЕКПЧОС поради това, че по делото за обезщетение за лошите условия националният съд е присъдил обезщетение, което наполовина е погълнато от таксата за водене на делото, а в другата си половина е твърде ниско (1120 лв., или 574 евро). Освен това не може да се определи каква част от сумата е тъкмо за условията на задържане, защото има и други основания за обезщетение — например незаконно обвинение. Затова производството по обезщетение е загубило своята ефективност и не отговаря на чл. 13 ЕКПЧОС.

По делото **Шишманов** (решение от 8 януари 2009 г.) Съдът е намерил нарушение на правото по чл. 3 ЕКПЧОС, тъй като условията на задържане не са били съобразени с минималните изисквания за лечение и съответния хранителен режим за хроничните заболявания на жалбоподателя (диабет, високо кръвно налягане и др.).

Режимът и условията на живот по време на мораториума върху изпълнението на смъртното наказание и изтърпяването на наказанието доживотен затвор също са били оценявани от Съда като неотговарящи на стандартите по чл. 3 ЕКПЧОС.

В делата на **Г. Б. и Йоргов** Съдът е отделил малко внимание на дългите периоди на изолация на жалбоподателите, като е цитирал не само техните и на правителството твърдения, но и докладите на Комитета за предотвратяване на изтезанията, установяващи условията в затворите у нас. Съдът накратко се е спрял и на оказваната лекарска помощ, макар и понякога тя да е била забавяна. По отношение на строгия затворнически режим, на който жалбоподателите са били подложени, се отбелязва, че никаква медицинска или психологическа помощ по време на продължителната изолация не може да замести необходимостта от човешки контакт. Посочва се и че според Комитета за предотвратяване на изтезанията е твърде вероятно изключително ограничените контакти и дълбоката изолация в продължение на много години, при това без подходящо умствено и физическо стимулиране, да доведат до сериозни вредни последици, както и че здравният персонал в затворите се назначава и е на административно подчинение на управлението на местата за лишаване от свобода, а здравното обслужване на затворниците е извън компетентността на Министерството на здравеопазването. В цитирания доклад се казва, че според Комитета за предотвратяване на изтезанията по-голямата ангажираност на Министерството на здравеопазването би довела до оптимално здравно обслужване на лишените от свобода и че стремежът би трябвало да бъде уеднаквяване на здравните грижи за тях и за лицата извън затвора. За независимостта и качеството на работата на медиците в затворите дейността им следва да е максимално приравнена с тази по отношение на останалите граждани, като *„...от съществено значение е клиничните решения на лекарите да бъдат подчинени единствено на медицински критерии, а качеството и ефективността на работата им да бъдат контролирани от квалифициран медицински орган“*.

Макар увреждащият ефект от мизерния режим, на който жалбоподателите са били подложени, да е бил известен на съответните власти, той автоматично е бил поддържан в продължение на много години. Съответният закон и правилникът за неговото прилагане не са били изменени. Съдът намира, че поправките, въведени чрез вътрешни непубликувани инструкции, не изясняват задоволително всички аспекти на този режим. По тези причини Съдът намира, че усилено строгият специален режим, на който жалбоподателите са били подложени в продължение на повече от осем години, от които повече от шест след влизането на ЕКПЧОС в сила за България, както и материалните условия на това лишаване от свобода са причинили страдание отвъд неизбежното при лишаването от свобода. Поради това Съдът заключава, че е бил достигнат минималният праг на жестокост, изискван от чл. 3 ЕКПЧОС, и че жалбоподателите са били подложени на нечовешко и унижително отнасяне в нарушение на чл. 3 ЕКПЧОС.

НАРУШЕНИЯ НА ЧЛ. 5 ЕКПЧОС

Правото на свобода и сигурност в наказателното производство

Правото на лична свобода не е абсолютно. В чл. 5, т. 1 са изброени изчерпателно ситуацияите, в които арестът или лишаването от свобода са допустими, а в т. 2—5 са формулирани процесуалните гаранции, които осигуряват средствата за защита срещу самоволно или неоправдано нарушаване на правото на свобода. Съдът последователно приема, че всяко лишаване от свобода трябва да бъде извършено не само в съответствие с материалноправните и процесуалните разпоредби на националния закон, но и да е съответно на целта на чл. 5 ЕКПЧОС, която е защита на индивида от произволно задържане. Всяко ограничаване на правото на свобода, което е извън случаите по чл. 5, т. 1 ЕКПЧОС или не е извършено по реда, предвиден от закона, се оценява от Съда като нарушение.

Твърде много от решенията на Европейския съд срещу България са постановени за нарушения на чл. 5 ЕКПЧОС, което е показател както за вниманието, което се отделя на правото на свобода и сигурност от Съда, така и за отношението на властите у нас към това право. В резултат на решенията по чл. 5 ЕКПЧОС беше извършвана и съществена част от реформите в наказателното законодателство у нас, и по-специално на правилата, уреждащи определянето и контрола върху най-тежката мярка за неотклонение.

I. НАРУШЕНИЯ НА ЧЛ. 5, Т. 1 ЕКПЧОС

Още с първото решение срещу България по делото **Луканов** (20 март 1997 г.) Съдът се занимава с това дали арестът на бившия премиер е законен и в съответствие с процедури, предвидени от закона. Поради това, че участието във вземане на колективни решения не представлява престъпление, както и поради това, че решението за предоставяне на държавна или партийна помощ на развиващи се страни не

е било забранено от закона, Съдът намира, че поведението на жалбоподателя не е престъпление и съответно задържането му не е било законно и е в нарушение на чл. 5, т. 1 ЕКПЧОС.

По делото **Канжов** (решение от 6 ноември 2008 г.) Съдът приема нарушение на чл. 5, т. 1 ЕКПЧОС поради незаконно задържане, без наличие на обосновано подозрение. Жалбоподателят е бил обвинен в квалифицирано хулиганство и задържан при мирен протест, изразяващ се в събиране на подписи срещу министъра на правосъдието и окачването на два плаката, в които министърът е определен като „топ идиот“. Посочва се, че обидата е престъпление от частен характер, а полицията може да задържа само при данни за извършено престъпление от общ характер. Обвинението в хулиганство също не прави задържането законно, защото никакви хулигански действия на жалбоподателя не са били конкретизирани нито в заповедта за задържане, нито в постановлението за задържане до 72 часа, нито в постановлението за повдигане на обвинение, нито в обвинителния акт, а описаните действия не попадат сред елементите, изчерпателно посочени в Постановлението на Върховния съд по някои въпроси на хулиганството от 1974 г.

В решението по делото **Ангелова** (2002 г.) се констатира нарушение на чл. 5, т. 1 ЕКПЧОС заради това, че задържането на 17-годишният ѝ син не е било отбелязано в регистъра на полицията, който освен това по-късно бил и подправен, а липсвала и писмена заповед за задържане. Като несъстоятелни се отчитат оправданията на правителството, че законният срок от 24 часа за полицейско задържане започва да тече от момента на установяване на самоличността на задържания. Съдът отбелязва, че всяко задържане без писмена заповед е незаконно и посочва:

„154. ...Тайното задържане на едно лице е пълно отрицание на гаранциите от фундаментална значимост, съдържащи се в чл. 5 от Конвенцията, и разкрива изключително тежко нарушение на тази разпоредба. Отсъствието на данни за обстоятелства — като дата, време и място на задържането, име на задържания, причини за задържането и име на осъществилия задържането, трябва да се преценяват като несъвместими с изискването за законност, както и със самата цел на чл. 5 от Конвенцията...“.

В решението по делото **И. И.** (9 юни 2005 г.) също се намира нарушение на чл. 5, т. 1 ЕКПЧОС. Жалбоподателят се явил доброволно за разпит в полицейското управление, където с него били извършвани различни процесуални действия (разпити и др.). Според твърденията му той бил закопчан с белезници за една гръба. 39 часа по-късно било издадено постановление за предварителното му задържане. Правителството твърдяло, че доброволното му явяване и издаването на постановлението за задържане по-късно сочело, че свободата му на придвижване не е била ограничена. Съдът приема становището на правителството за нереалистично, дори да се приеме, че И. И. не е бил завързан с белезници, защото органите очевидно са го счи-

тали за арестуван и са провеждали с него следствени действия, както и защото в постановлението за задържане на следователя е отбелязано, че 24-часовият срок започва да тече от този момент, а не отпреди 39 часа. Затова Съдът заключава, че дори да се приеме, че националното законодателство позволява да изтече кратък срок между фактическото задържане и издаването на заповедта за предварително задържане, в случая на И. И. задържането не е било законно и в съответствие с процедури, предвидени в закона.

По делото **Митев** (2004 г.) е признато нарушение на чл. 5, т. 1 ЕКПЧОС заради закъсняло освобождаване от ареста. В определението на съда за освобождаване бил посочен един номер (на обединените дела срещу Митев), а в постановлението за задържане бил посочен номерът само на една от преписките. Тъй като администрацията на затвора и прокуратурата не са изпълнили задължението си в максимално кратък срок да изяснят дали има други основания за задържането, жалбоподателят е бил освободен едва 28 дни след определението на съда. Съдът е посочил, че никакви административни формалности по освобождаването не могат да оправдаят закъснението, надхвърлящо няколко часа.

II. НАРУШЕНИЯ НА ЧЛ. 5, Т. 3 ЕКПЧОС

Хронологично първите въпроси, които се поставят на вниманието на Съда, са по чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС — кой е съдия или длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции. Решението по делото **Асенов и други** (1998 г.) слага край на защитаваната от немалко юристи теза, че след като според Конституцията следователите и прокурорите са част от съдебната власт и са институционално независими магистрати, те имат независимостта да осигурят гаранциите, предвидени от чл. 5, т. 3. В него се казва:

„146. Съдът повтаря, че съдебният контрол върху намесата на изпълнителната власт в правото на свобода на индивида е същностна черта на гаранциите, въплътени в чл. 5, т. 3... За да може да се каже, че едно „длъжностно лице“ упражнява „съдебни функции“ по смисъла на тази разпоредба, то трябва да отговаря на определени условия, осигуряващи на задържаното лице гаранции срещу произволно или неоправдано лишаване от свобода...

Така „длъжностното лице“ трябва да е независимо от изпълнителната власт и страните... В това отношение е от значение обективното впечатление, което се създава при вземане на решението за задържане...“.

Съдът заключава, че с оглед функциите, които изпълняват в наказателния процес, и правомощията, с които разполагат, следователите и прокурорите не могат да бъдат считани за независими и безпристрастни длъжностни лица по смисъла на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС.

В решението по делото **Николова** (1999 г.) отново са обяснени изискванията към „длъжностното лице, изпълняващо съдебни функции“, и се подчертава, че за независимостта му:

„49. ...са важни обективните характеристики към момента на вземане на решението за задържане под стража: ако към този момент се види, че „длъжностното лице може след това да се намесва в по-нататъшните наказателнопроцесуални действия от името на обвинението, неговата независимост и непредубеденост са в състояние да се окажат изложени на съмнение...“.

Тази позиция на Съда е потвърдена и в много следващи решения — **Шишков** (9 януари 2003), **Николов** (30 януари 2003 г.), **Янков** (11 декември 2003 г.), **Митев** (22 декември 2004 г.), **Е. М. К.** (2005 г.), **И. И.** (2005 г.), **Трайчо Асенов** (2005 г.), **Йорданов** (2006 г.), **Пеков** (2006 г.) и много други.

Съдът е констатирал съществени **проблеми в случаите на определяне на най-тежката мярка за неотклонение „задържане под стража“**.

Относно първоначалната необходимост от тази мярка Съдът е констатирал системното неуважение на властите към правото на лична свобода, което се ограничава в голяма част от случаите автоматично, само поради факта на съществуването на наказателно обвинение за тежко престъпление и без да се изхожда от принципите за изключителност на мярката и за баланс между правото на лична свобода и интереса на обществото от осъществяването на правосъдието.

В решението по делото **Илийков** (26 юли 2001 г.) изрично се сочи:

„79. ...националните съдилища са прилагали закон и практика, според които е имало презумпция за необходимост от задържане в случаите, когато предвиденото наказание надхвърля определена степен на строгост...

80. Строгостта на предвиденото наказание е съществен елемент при оценката на риска от укриване или извършване на ново престъпление.

81. Съдът обаче нееднократно е подчертавал, че сама по себе си сериозността на обвиненията не може да служи за оправдаване на дълги периоди задържане под стража... Това е особено вярно в настоящия случай, където съгласно националния закон и практика квалификацията на деянието, а оттам и предвиденото наказание се определят от прокурорските власти без съдебен контрол по въпроса дали доказателствата подкрепят едно разумно подозрение, че обвиняемият е извършил деяние, за което се предвижда наказание лишаване от свобода за съответния срок...“.

По делото **Николова 2** се подлагат на критика аргументите на националния съд, че мярката е задължителна и че сроковете, предвидени в НПК относно задържането, не са нарушени. В решението се посочва, че наличието на обосновано подозрение е *conditio sine qua non* за постановяване на задържане въобще и ако това условие не е изпълнено, нито един съд не може да се занимава с опасността от укриване или

от извършване на престъпление. Дори да е налице обаче обосновано подозрение, то не е достатъчно да се определи най-тежката мярка за неотклонение, ако кумулативно с наличието на подозрение няма и доказателства, че съществува не каква да е, а реална опасност от укриване или от извършване на престъпление. Презумпцията, че подобна опасност е налице при обвинение в тежко умишлено престъпление, е незаконосъобразна и е нарушение на нормите на Конвенцията още и с това, че се прехвърля доказателствената тежест за липсата на такава опасност върху жалбоподателката.

По делата **Илийков** (2001 г.), **Белчев** (2004 г.), **Хамънов** (2004 г.), **Янков** (2003 г.), **Е. М. К.** (2005 г.) също се подлага на критика прехвърлената доказателствена тежест, като се посочва, че е отстъпление от принципите на чл. 5 ЕКПЧОС, според които всяко задържане е изключително отклонение от правото на лична свобода и е допустимо само в изрично посочени случаи. В доклада на комисията по делото **Илийков** се сочи, че заключенията на съдилищата относно съществуването на основателна опасност от укриване, осуетяване на правосъдието или извършване на друго престъпление се базират:

„...само на факта, че жалбоподателят е обвинен в престъпление, предвиждащо лишаване от свобода за десет и повече години. Освен това установената практика на Върховния съд, както е приложена по делото на жалбоподателя, е, че горната презумпция може да бъде отхвърлена само при наличието на извънредни обстоятелства, като например обездвижване на задържания вследствие на болест. Комисията смята, че като са пропуснали да разгледат важни въпроси, касаещи настоящото дело, и са разчитали единствено на сериозността на обвиненията, властите са удължили мярката за неотклонение по причини, които не могат да бъдат смятани за достатъчни“.

В решението по делото **Е. М. К.** се посочва, че е разбираема практиката мотивите да бъдат излагани в кратка и стегната форма, но не е разбираема липсата на мотиви и по този начин пренебрегването на многократно повтаряни защитими аргументи срещу задържането.

По делото **Танко Тодоров** (решение от 3 ноември 2005 г.) Съдът приема, че в определението за вземане на мярката за неотклонение „задържане под стража“ не е направен анализ на специфичните факти и на това дали съществуват доказателства за опасност от бягство. За да обоснове задържането, националният съд е посочил като мотив единствено тежестта на обвинението. Той е отказал анализ на доказателствата, относими към обоснованото подозрение, защото не виждал необходимост от това. Според Съда този подход води до погрешно приложение на закона и до неверните изводи, че когато обвинението е за тежко престъпление, задържането е само по себе си законно.

По делото **Георгиева** (решение от 3 юли 2008 г.) се посочва специално, че когато се установи, че едно лице ще бъде освободено от наказателна отговорност поради лични основания, изключващи наказуемостта (в случая зависимостта от наркотици по старата редакция на чл. 354а НК), продължаването на задържането е в нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС.

В същия смисъл са и решенията по много други дела, чието изброяване не е нужно, доколкото разлики в позицията на Съда не се наблюдават.

III. ПРЕКОМЕРНА ПРОДЪЛЖИТЕЛНОСТ НА ПРЕДВАРИТЕЛНОТО ЗАДЪРЖАНЕ И НАРУШЕНИЕ НА ПРАВОТО ПО ЧЛ. 5, Т. 3 ЕКПЧОС НА ГЛЕДАНЕ НА ДЕЛОТО В РАЗУМЕН СРОК ИЛИ НА ОСВОБОЖДАВАНЕ ПРЕДИ ГЛЕДАНЕ НА ДЕЛОТО В СЪДА

През 1968 г. съдията от Европейския съд Зекия в особеното си мнение по делото **Вемхоф** пише, че:

„Самият акт на задържане представлява едно derogиране на презумпцията за невиновност, което индицира, че то следва да бъде кратко. Абсурдно е да се задържа три години и същевременно да се твърди, че [жалбоподателят] се ползва от тази презумпция“.

Тази позиция се доразвива в последващите решения на Съда, които по българските дела намира проблеми и по отношение на прилаганите от властите критерии за продължаващата необходимост от задържането под стража като мярка за неотклонение. Тези критерии са: дали основанията за продължаване на задържането са релевантни и достатъчни и дали производството се е проточило ненужно дълго време поради забавяне, което е могло да се избегне. Независимо от правото по чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС за периодичен преглед на законността на задържането, задържаният има право на гледане на делото в разумен срок или на освобождаване преди гледане на делото в съда. Когато се преценява разумен ли е срокът на задържане, всякога следва да се отчита обстоятелството, че лицето е лишено от основното си право на свобода, както и че целта на разпоредбата е да се ограничи продължителността на задържането, а не се преследва бързина на производството. Останалите фактори, които трябва да се имат предвид, са:

- действителната продължителност на задържането;
- продължителността на задържането във връзка с характера на престъплението и очакваното наказание в случай на признаване на виновност;
- материални, морални и други последици за задържаното лице;
- поведение на обвиняемия;
- начинът, по който се провежда разследването;
- поведение на компетентните национални органи.

В резултат на някои от първите постановени решения срещу България по чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС у нас бяха въведени максимално допустими срокове на задържане в етапа на досъдебното производство. Мотивът беше да се приведат в по-голямо съответствие нормите на НПК с ЕКПЧОС. Почти по всяка жалба, по която е направено оплакване за прекомерно задържане под стража, Съдът констатира несъответствие с философията на Конвенцията. Обичайното и буквално тълкуване на максимално допустимите срокове като задължителни е подложено на справедлива критика.

Всички решения на Европейския съд, свързани с продължителността на задържането, намират нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС и разкриват съществени различия в разбирането за законната цел на задържането и необходимостта от неговото продължаване. В голяма част от тях е констатирано, че властите не са работили с дължимото старание и са бездействали дълги периоди от време, а жалбоподателите са били задържани в продължение на години.

По делото **Михов** (решение от 31 юли 2003 г.) Съдът е припомнил, че продължителното задържане може да се оправдае в даден случай само ако са налице конкретни индикации за реално изискване в интерес на обществото, което независимо от презумпцията за невинност натежава над правилото за зачитане на личната свобода. Всяка система на задължително задържане е несъвместима с чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС. Поради това Съдът е приел, че без да представят конкретни релевантни факти и разчитайки единствено на законна презумпция, основана на тежестта на обвиненията и прехвърляща върху обвиняемия тежестта да докаже, че няма дори и хипотетична опасност той да се укрие, да извърши друго престъпление или да укрие доказателства, националните власти са продължили задържането на основания, които не могат да се считат за достатъчни. При това положение Съдът е приел, че дори не е необходимо да проверява дали производството е било проведено с дължимата грижа, и е приел допуснато нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС.

В същия смисъл е и решението по делото **Янков** (2003 г.). В него освен това се констатира, че съдилищата у нас са приложили разпоредбата на чл. 152, ал. 3 НПК (отм.), която изключва възможността от вземане на по-лека мярка за неотклонение по отношение на лице, срещу което има повече от едно висящо дело или обвинението е за рецидив, дори когато няма опасност от укриване или извършване на друго престъпление. Отчита се, както впрочем и по делото **Митев** (2004 г.), че тази разпоредба е в директно нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС. Съдът отбелязва също и че разделянето и сливането на делата е въпрос, който се решава от прокуратурата без съдебен контрол, и затова обосноваването на задържането единствено с наличието на друго висящо производство и без властите да са обосנוвали задържането, продължило почти две години и четири месеца, с други релевантни факти, е за срок, оценен като изключително дълъг и неоправдан, и поради това е в нарушение на

чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС. Същото нарушение е констатирано и с решението по делото **Трайчо Асенов** (2005 г.), който е бил задържан 3 години, 1 месец и 18 дни.

Като неоправдано дълъг срок е оценен и срокът на задържане от 3 години и 3 дни по делото **Запрянов** (2004 г.), който е бил признат за виновен в присвояване и осъден на 5 години лишаване от свобода.

По делото **Митев** (решение от 22 декември 2004 г.) Съдът е оценил като релевантни и достатъчни за повторно задържане съществуващите доказателства, че жалбоподателят е продължил да извършва кражби след освобождаването му от ареста, и макар разследването да се е отличавало с известна фактическа сложност с оглед големия брой на инкриминираните кражби, е приел нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС. Съдът е отчел обстоятелството, че поради неколкочкратните връщания на делото за доразследване жалбоподателят е прекарал в ареста повече от две години, което се дължи на обстоятелството, че властите не са положили достатъчно грижа и не са изпълнили задължението си да сведат евентуалните закъснения до възможния минимум. Поправянето на нарушенията, заради които делото е било връщано, е било извършвано след месеци, а властите не са показали по никакъв начин, че са загрижени за продължителното задържане.

По делото **Е. М. К.** (2005 г.) жалбоподателят е бил обвинен и задържан за два грабежа. 10 месеца по-късно в съда бил внесен обвинителен акт. Задържането продължило общо една година и 9 месеца. Отлагането на съдебните заседания за по-продължителни периоди с оправданието, че Софийският градски съд е бил претоварен, не е прието като достатъчно убедително основание за необходимостта от задържане и този срок е счетен за неразумно дълъг и в нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС.

По делото **Белчев** Съдът е приел, че задържане от 4 месеца и 14 дни е в нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС. Макар срокът да е сравнително кратък, чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС не може да се разбира като текст, който позволява безусловно предварително задържане, стига да не надвишава определен минимален период от време.

По делото **Йовчев**, след обсъждане дали е налице обосновано подозрение и след анализ на фактите дали посочените основания за продължаване на задържането са необходими и достатъчни, Съдът посочва, че трябва да се обръща внимание и на още един критерий — дали властите са действали с необходимото усърдие да разследват делото толкова бързо, че да не продължават задържането поради бавни действия. Когато позоваването на нуждите на разследването е общо и абстрактно, без да се посочва кое именно в тези нужди налага продължаване на задържането, то не може да бъде оправдано.

В решенията по делата **Ал Акиди** (2003 г.), **Христов** (2003 г.), **Илийков** (2003 г.), **Хамънов** (2004 г.), **Белчев** (2004 г.) Съдът отбелязва, че властите са обосновавали презумпцията за необходимост от задържане с предвиденото тежко наказание по съответното обвинение, но посочва, че тежестта на обвиненията сама по себе си не може да послужи за оправдаване на продължителни периоди на предварително задържане.

По делото **И. И.** (2007 г.) Съдът отбелязва, че (както и по редица други дела) до този момент намира идентично нарушение на правилото по чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС, тъй като в решенията на властите за задържането на жалбоподателя не са изложени никакви мотиви и не са посочени никакви конкретни факти и доказателства за възможността при по-лека мярка той да попречи по какъвто и да било начин на разследването.

Съдът специално заявява:

„68. ...Тъй като властите не са намерили за необходимо всеки път да обосновават продължаването на задържането на жалбоподателя, изглежда те са считали задържането му за задължително и са се основавали преди всичко на законите разпоредби, които изисквали такова задържане в случай на тежки умислени престъпления“.

По делото **Колев** (решение от 28 април 2005 г.) Съдът е намерил нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС (както по делото Илийков), тъй като за определени периоди от време от задържането на жалбоподателя не са били налице относими и достатъчни основания, а националните власти са се позовавали изключително на законната презумпция, основана на сериозността на обвиненията.

По делото **Атанасов** (решение от 10 януари 2008 г.) е установено неоснователно продължително задържане. Съдът е отчетел, че подходът на органите е бил погрешен, тъй като те са взели решение за продължаване на задържането с оглед на един автоматичен фактор, какъвто е тежестта на обвинението, без да направят конкретен анализ на фактите и доказателствата за това дали жалбоподателят може да се укрие, да извърши престъпление или да попречи на разследването.

По делото **Бочев** (решение от 13 ноември 2008 г.) жалбоподателят е бил задържан в продължение на 7 години и 5 месеца и осъден на 30 години лишаване от свобода за грабеж, придружен с убийство на полицаи и с опит за убийство на полицаи. Въпреки това Съдът е намерил нарушение на правото на жалбоподателя да бъде задържан за разумен срок, като е отбелязал, че това е било мотивирано единствено с тежестта на обвинението. Съдът посочва, че обосноваването на предположение за извършено престъпление е от изключителна важност при обосноваване на задържането, но след като измине определен период от време, този довод вече не е достатъчен.

По делото **Канжов** (решение от 6 ноември 2008 г.) Съдът е констатирал нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС по отношение на задържането от прокурор за срок от 72 часа. Посочил е, че отвеждането пред съдия след три дни и 23 часа е необосновано дълго с оглед обстоятелствата по делото и че няма никакви особени трудности или извънредни обстоятелства, които да попречат на властите да отведат жалбоподателя пред съдия в по-кратък срок. Критикувано е и искането на прокурора за допълнително 72-часово задържане, тъй като то не съдържало никакви конкретни мотиви, а само повторение на стереотипната формулировка, че е налице риск от укриване или извършване на ново престъпление.

Въпреки че по делото **Ал Акиди** отбелязва факта, че жалбоподателят е чужденец и това може да бъде отчетено като по-висок риск от бягство, Съдът подлага на критика недостатъчното внимание, което националният съд е обърнал на конкретните обстоятелства. Ал Акиди е живеел повече от 12 години в България, съпругата му е българка, скоро му се било родило дете и за него било изключено да се върне в Ирак. Затова и е прието нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС.

По делото **Христов** (2003 г.) жалбоподателят бил обвинен в подбуждане към лъжесвидетелстване, поради което Съдът приема, че властите са имали достатъчно основание да приемат опасност от извършване на престъпление или друго затрудняване на правосъдието и с това са мотивирали отказите за изменение на мярката за неотклонение в по-лека през 1994 г. и началото на 1995 г. В последващи произнасяния обаче подобна мотивировка е липсвала и според Съда от това следва, че опасността очевидно е намаляла с течение на времето. Поне за тази част от общия период на задържане от 3 години и 1 месец Съдът намира, че основанията са били недостатъчни, и приема нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС.

По делото **Данов** (решение от 26 октомври 2006 г.) са признати нарушения на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС, тъй като жалбоподателят не е бил изправен своевременно пред съдия или друго длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции (задържането му е било постановено от прокурор, а е бил изправен пред съдия 17 дни по-късно), и тъй като властите не са оправдали продължителното му задържане — бил е задържан под стража 4 месеца и 8 дни, а впоследствие още една година, три месеца и два дни е бил под домашен арест. Както и по делото **Николова 2** (решение от 30 септември 2004 г.), Съдът приема, че домашният арест представлява лишаване от свобода по смисъла на чл. 5 и че мярката на жалбоподателя е изменена от задържане под стража в домашен арест.

„84. ...макар [Пловдивският апелативен съд] да е приел, че не са налице доказателства, че той ще се укриве или извърши ново престъпление, и е отбелязал, че той винаги е съдействал на разследването... че в своите писма полицията никога не е намеквала, че жалбоподателят изобщо в някакъв момент е предприел никакви конкретни действия, за да се укриве... Въпреки своите заключения... е наложил на

жалбоподателя мярка за неотклонение домашен арест, без да оправдае необходимостта от него“.

В такъв смисъл са и много други решения, като например по делото **Тошев** (10 август 2006 г.), по делото **Попов** (2 ноември 2006 г.), по делото **Христова** (7 декември 2006 г.), по делото **Димов** (8 март 2007 г.), по делото **Ямболов** (12 април 2007 г.), по делото **Навушанов** (24 май 2007 г.) и пр.

Относно гаранцията и нейния размер

Определянето на гаранция в голям, невъзможен за обвиняемия размер заобикаля закона и нарушава гарантираното от чл. 5 ЕКПЧОС право да не се допуска лишаване от свобода, без това да е необходимо за целите на наказателния процес. Европейският съд е имал повод да се занимае и с въпроса кое е съществено за българската съдебна практика — липсата на необходимост от задържане и степента на доверие, което може да се окаже на обвиняемия с оглед на неговите връзки в страната, или количеството средства, които той може да предостави за безлихвено ползване за неопределено време на бюджета на съдебната власт.

Европейският съд е осъдил злоупотребата с размера на определената гаранция по редица български дела.

Така по делото **Христова** (2006 г.) Съдът е посочил, че размерът на една гаранция трябва да се преценява с оглед на личното положение на задържания и неговите средства.

По делото **Георгиева** (решение от 3 юли 2008 г.) се приема, че като е определил гаранция в размер на 1500 лева на една наркоманка, която няма доходи и е безработна, националният съд е удължил задържането ѝ по причини, които не могат да бъдат оправдани, тъй като размерът на гаранцията не е съответствал на доходите и възможностите ѝ. Това дело е показателно и с друго — че когато установи, че едно лице ще бъде освободено от наказателна отговорност поради лични основания, изключващи наказуемостта, каквото беше зависимостта от наркотици по старата редакция на чл. 354а НК, съдът не може да продължава задържането, тъй като тогава извършва нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС.

По делото **Трайчо Асенов** (решение от 15 юли 2005 г.) Съдът приема нарушение на чл. 5, т. 3 ЕКПЧОС поради това, че жалбоподателят след изменение на мярката му за неотклонение от задържане под стража в гаранция е продължил да бъде задържан още два месеца, тъй като не е успял да внесе определената му гаранция. Отчетено е и обстоятелството, че молбите за отмяна на продължаващото му фактическо задържане са били оставяни без разглеждане, тъй като националният съд приемал, че няма компетентност да се произнася относно мярка, която не е задържа-

не, а гаранция. По този начин продължаващото му задържане не е било обосновано по никакъв начин.

Трябва да се отбележи, че в последните години Европейският съд обръща все по-голямо внимание на алтернативите на задържането под стража като мярка за неотклонение, особено ако националните власти не са обосновали защо не може да се определи по-леката мярка „гаранция“.

IV. НАРУШЕНИЕ НА ЧЛ. 5, Т. 4 ЕКПЧОС — ПРАВО ДА СЕ ОБЖАЛВА ЗАКОННОСТТА НА ЗАДЪРЖАНЕТО ПРЕД СЪД

Гаранция срещу произволно накърняване на личната свобода е правото по чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС на лишения от свобода да обжалва пред съд законосъобразността на задържането. Това право се отнася за всяко лишаване от свобода, включително и когато то е законно, защото може да се наложи проверка дали задържаният е имал възможност да обжалва задържането пред съд, както и поради необходимостта от периодичен преглед на продължаващото задържане.

Добра илюстрация на тези правила е решението по делото **Стоичков** (решение от 24 май 2005 г.). Жалбоподателят е бил задържан за изтърпяване на наложено наказание 10 години след постановяване в задочно производство на осъдителна присъда. Той подал молба да се възобнови наказателният процес, но в производството пред Върховния касационен съд (ВКС) било установено, че делото му е унищожено, макар и да не е бил изтекъл срокът му на съхранение. Европейският съд е приел, че задържането на жалбоподателя е било законно и въз основа на постановена от съд присъда до момента на произнасянето на ВКС. От момента, в който ВКС е отказал да възобнови производството поради унищожаването на наказателното дело, задържането на жалбоподателя е било незаконно и в нарушение на чл. 5, т. 1 ЕКПЧОС, защото няма данни той да се е отказал изрично да присъства по време на процеса срещу него и защото е трябвало да разполага с възможност да предизвика възобновяване и преразглеждане по същество на обвиненията срещу него в негово присъствие. Съдът е приел и нарушение на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС:

„65. Когато възникнат нови обстоятелства, които засягат законността на лишаването от свобода, чл. 5, т. 4 отново намира приложение... Съдът е приел, че чл. 5, т. 4 намира приложение и след осъждането, тъй като законността на лишаването от свобода зависи от фактори, които не са инкорпорирани в първоначалната присъда...

66. ...Жалбоподателят е бил арестуван повече от десет години след влизане в сила на присъдата му... е следвало да има право да предизвика разглеждането му от съд в съответствие с изискванията на чл. 5, т. 4. Според българския закон обаче всички въпроси, свързани със законността на изпълнението на присъдите, налагащи наказанието лишаване от свобода, са от компетентността на прокуратурата... Липсва изрична разпоредба, уреждаща съдебен контрол върху тези въпроси...

и няма обща процедура *habeas corpus*, която да е приложима към всички случаи на лишаване от свобода... Съществуването на изискването от чл. 5, т. 4 правно средство трябва да бъде достатъчно сигурно както на теория, така и на практика, и при липсата на това условие то не би било достъпно и ефективно, както е необходимо за целите на тази разпоредба“.

Правото по чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС се състои в гарантиран достъп до съд поне в една инстанция и възможност лицето да бъде лично изслушано, като му се предоставят гаранциите на едно съдебно производство — състезателност на процедурата и равнопоставеност на страните. Целта на тази процедура, наричана още *habeas corpus*, е да сведе до минимум риска от произволно лишаване от свобода, като създава увереност у всеки, че основателността на задържането може да бъде подложена на независима преценка от съд (вж. решение по делото **Шакиши** срещу Турция, 1999 г.).

Като проверява основанията за задържането, целите на задържането, процедурата както по задържането, а също и процедурите по периодичния контрол върху задържането, Европейският съд констатира по българските дела нарушение тъкмо на тези стандарти.

Пътят на въвеждането на процедурата *habeas corpus* у нас не беше много кратък. Към момента на ратифициране на ЕКПЧОС в НПК не се съдържаха каквито и да било гаранции за упражняване на правото по чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС. С едно от първите изменения бе въведен еднократен съдебен контрол върху мярката за неотклонение „задържане под стража“, като след този момент преценката за продължаващата необходимост от прилагането на мярката остана в прокуратурата. Като курioз може да се припомни едно отдавна изоставено (с оглед законовата промяна) определение на Върховния съд, който отказал да разгледа поредна молба за изменение на най-тежката мярка за неотклонение, тъй като прокуратурата имала най-добра възможност за преценка на продължаващата необходимост и евентуален последващ съдебен контрол щял да представлява намеса в независимата преценка на прокуратурата.

По-късно и в резултат на делата пред Европейския съд бе въведен периодичният съдебен контрол върху задържането под стража.

По делото **И. И.** (решение от 9 юни 2005 г.) се обсъжда обхватът на съдебния контрол върху задържането под стража. Съдът посочва, че гаранциите на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС биха се обезсмислили, ако съдията не разгледа или счете за неотнoсими някои факти, на които лицето се е позовало и които биха имали значение за преценка на законoсъобразността на задържането. Съдът намира нарушение на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС, тъй като обхватът на контрола върху мярката не е бил съответен на изискванията на нормата, защото националният съд е приел, че не може да се произнася дали са достатъчни доказателствата срещу жалбоподателя, защото липсват мотиви към заключението, че има опасност **И. И.** да попречи на разследването, да се укрие и да извърши друго престъпление, и защото не са изложени мотиви към ста-

новицето, че с оглед на предстоящи следствени действия няма основание за изменение на мярката в по-лека.

По делото **Малечков** (решение от 28 юни 2007 г.) Съдът е намерил също нарушение на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС поради ограничения обхват и характер на контрола върху мярката за неотклонение „задържане под стража“. Съдът е отбелязал еднаквостта на това оплакване с други по редица български дела, като е посочил, че в отговор на молбите на жалбоподателя националният съд се е позовал единствено на липсата на нови обстоятелства и на тежестта на повдигнатите обвинения, без да анализира никакви конкретни факти във връзка с риск от евентуално укриване или извършване на престъпление.

Справедливостта на процедурата *habeas corpus* изисква задържаното лице да има достатъчно информация за основанията, на които се поддържа нуждата от първоначално задържане или последващото му продължаване. По делото **Данов** (решение от 26 октомври 2006 г.) Съдът е отбелязал, че властите са отказали да дадат информация за източника на сведенията, че при по-лека мярка жалбоподателят ще напусне страната, и така защитата му не е могла да бъде ефективна. И дори нещо повече — тази информация на полицията, съдържаща се в твърдени, но непоказани оперативни данни, никога не е станала известна нито на прокурора, нито на националния съд. Въпреки това молбите на жалбоподателя за изменение на мярката му са оставяни без уважение — първоначално с мотив за налични (но никому неизвестни) оперативни сведения за намерението му да се укрие, а впоследствие — с мотив, че няма нови обстоятелства. Затова с решението се намира нарушение на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС, тъй като:

„93. ...жалбоподателят е бил лишен от достъп до съдебно производство, удовлетворяващо изискванията на тази разпоредба, в резултат на това, че му е бил отказан достъп до разузнавателните данни, използвани от властите, за да оправдаят неговото продължително лишаване от свобода, което го е лишило от възможността ефективно да ги оспори“.

Съдът е констатирал нарушение по този текст по цитираните вече дела **Асенов и други, Николова, Николов, Шишков, Илийков, Ал Акиди, Христов, Михов**, като в някои от тях е отбелязвал, че, изглежда, и в тази процедура тежестта на доказване е обърната, като вместо органите на досъдебното производство да доказват продължаващата необходимост от задържане, задържаните лица доказват аргументите си за необходимост от освобождаване.

По делото **Христов**, както впрочем и по делото **Илийков**, Съдът е намерил, че съдебното производство по повод задържането на жалбоподателя не е отговаряло на изискванията на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС относно обхвата на прегледа за законосъобразност, защото и окръжният, и Върховният съд са отказали да обсъдят дали продължава да е налице обоснованото подозрение за извършено престъпление, а също и

защото в производството пред Върховния съд равнопоставеността не е била налице (жалбата е била разгледана в закрито заседание след получаване на писменото становище на прокурора, за което жалбоподателят не е бил уведомен и не му е била дадена възможност да отговори). Същото неизпълнение на задължението за равнопоставеност е установено и с решението по делото **Е. М. К.** (2005 г.)

По делото **Бочев** (решение от 13 ноември 2008 г.) е намерено нарушение на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС не само поради това, че продължителното му задържане е било обосновавано единствено с тежестта на обвинението и липсата на нови обстоятелства, без да се обсъждат съществени доводи на защитата, както и че е било нарушено изискването за равнопоставеност с провеждането на закрити заседания по искане за изменение на мярката. Нарушението на процедурата *habeas corpus* е прието и в аспекта на липса на достъп до съд. Съдът е посочил, че отсъствието на адвоката в едно от заседанията по време на съдебното производство не може да се приеме за основание националният съд да откаже произнасяне по молба за изменение на мярката.

По делото **Костов** (решение от 3 ноември 2005 г.) също е намерено нарушение на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС. Между другите обстоятелства, сходни с досега цитираните, Съдът е посочил по отношение на изискването да има нови обстоятелства, за да се измени евентуално мярката за неотклонение „задържане под стража“ в по-лека, следното:

„33. ...Това условие обаче не е ясно определено в закона и не изглежда да е имало установена съдебна практика по този въпрос. Съдът в определението си... не е разгледал въпроса дали има „промяна на обстоятелствата“, поради което не е определил понятието. Жалбоподателят в молбата си е посочил, че предварителното разследване е приключило. Това е обстоятелство, което очевидно не е било налице при първоначалното постановяване на задържането“.

По делото **Кехайов** (решение от 18 януари 2005 г.) съдът е установил нарушение на чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС в процедурата *habeas corpus* относно равенството на средствата. Освен отказа на властите да предоставят в тази процедура материалите по делото на защитника, в нея не е било позволено на адвоката на жалбоподателя да го представлява. Националният съд отказал да допусне защитник, тъй като в пълномощното му, подписано от жалбоподателя в съдебната зала пред съдията, не бил отбелязан номерът на делото. Съдът отбелязва, че този дефект е толкова маловажен, че не може да оправдае лишаването на жалбоподателя от защитник. *„По-специално съдията е можел да попита жалбоподателя дали пълномощното се отнася до разглежданото дело или не“*, отбелязва в § 86 Съдът.

По делото **Трайчо Асенов** (2005 г.) е намерено нарушение на правото на жалба срещу задържането по чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС заради това, че жалбите срещу продъл-

жавашото задържане в резултат на невъзможност за внасяне на определената гаранция са оставяни без разглеждане, тъй като националният съд е счел, че мярката вече е гаранция, а той има компетентност да се произнася само по задържането.

Освен всичко това прегледът на законността на задържането трябва да отговаря на изискването за бързина. Трябва да е осигурена възможността за бързо приложение на средството за защита. Това изискване се отнася както до процедурите за проверка на необходимостта от продължаващо задържане, така и до постановяването на последващото решение. В този смисъл са решенията по делата **Малечков** (2007 г.), по което е намерено нарушение на правилото за бързина на съдебния контрол, тъй като първоинстанционният съд се е произнесъл 2 месеца след подаване на молбата; **Митев** (2004 г.), по което е констатирано закъсняло с 44 дни произнасяне; **Колев** (2005 г.), по което е намерено нарушение на изискването за кратък срок по чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС, тъй като една от жалбите изобщо не е била разгледана, друга е била разгледана от Софийския градски съд почти месец по-късно и още един месец забавяне е имало при произнасянето на Софийския апелативен съд; **Костадинов**, по което молбата му не е била разгледана веднага, а едва в следващото съдебно заседание, и редица други.

По делата **Ал-Нашиф** (2002 г.) и **Садъйков** (2008 г.) е констатирана липса на законова възможност и ред за обжалване на задържането под стража, постановено в изпълнение на заповед за експулсиране, поради което Съдът намира нарушение на правото по чл. 5, т. 4 ЕКПЧОС, като специално се отбелязва недостатъкът на българския закон, който не предвижда общо производство *habeas corpus*, приложимо към всеки случай на лишаване от свобода.

НАРУШЕНИЯ НА ЧЛ. 6 ЕКПЧОС

Правото на справедливо правораздаване е фундаментално. То има много аспекти и не е възможно, а и не е нужно за целите на настоящото изложение да се излагат основополагащите принципи на справедливия наказателен процес.

По делото **Резов** (решение от 15 февруари 2007 г.) не е намерено нарушение на чл. 6, т. 2, тъй като изразите за подозрения за извършено престъпление от жалбоподателя са се съдържали във вътрешноведомствен документ на прокуратурата (постановление). Съдът обаче е намерил от това повод пространно да обясни, че презумпцията за невиновност:

„63. ...ще бъде нарушена, ако изявление на длъжностно лице по адрес на лице, обвинено в извършване на престъпление, съдържа мнение, че то е виновен, преди вината му да бъде доказана съгласно закона. Дори и при липса на формална констатация, достатъчно е да са налице доводи, от които да може да се направи заключението, че длъжностното лице счита обвиняемия за виновен. Освен това

презумцията за невинност може да бъде нарушена не само от съдия или съд, но също и от други публични власти, включително и от прокуратурата“.

По делото **Кунов** (решение от 23 май 2006 г.) е прието нарушение на правото на достъп по съд като елемент от общото право на справедлив процес по чл. 6, т. 1. Жалбоподателят бил отведен в полицията по подозрение за кражби и дал писмени обяснения. Преди да му бъде повдигнато обвинение обаче, той избягал от управлението. Оттам нататък производството протекло задочно. Когато бил задържан за изтърпяване на определеното наказание, подал молба за възобновяване, но тя не била уважена, тъй като ВКС счел, че е знаел за започнатото срещу него производство. Съдът обаче е посочил, че за да се гарантира ефективното упражняване на правата, които има обвиняемият, е нужно уведомяването за предприетото наказателно преследване да има съответна такава форма и основателност. Съдът е посочил, че неясното и неофициално уведомяване не може да е достатъчно и че в случая жалбоподателят е могъл единствено да предполага, че срещу него ще започне наказателно производство, но в никакъв случай не е могъл да знае какви обвинения ще му бъдат повдигнати.

В огромен брой от осъдителните решения Съдът намира нарушение на **правото на справедлив процес в разумен срок**.

Мудното съдопроизводство е непрекъснато повтарящо се оплакване в българските жалби. Съдът отбелязва, че гарантирането на разумен срок на произнасяне е задължение на държавата, а не само на съда — например обективните възможности за работа на съдебната система са отговорност на законодателната и изпълнителната власт, вкл. осигуряването на материални условия на съдилищата чрез подходящ бюджет, сгради и съдебни зали.

При преценка на „разумността“ на срока на производството Европейският съд взема предвид фактори като сложността на случая, поведението на жалбоподателя и поведението на националните власти.

По делото **Йосифов** (решение от 7 декември 2006 г.) Съдът признава нарушение на изискването за процес в разумен срок, продължил над 7 години. Правителството е възразило срещу това оплакване, мотивирайки се с обема на делото — срещу трима обвиняеми за множество кражби, с разпити на много свидетели, очни ставки, експертизи, с изчаквания за екстрадиране на един от обвиняемите, с отлагания заради неявяване на обвиняеми и защитници. Съдът обаче посочва, че нито известната фактическа и правна сложност на делото, нито забавяне от един месец, което се е дължало на жалбоподателя, може да оправдае продължителност на процеса над 7 години. Що се отнася до критерия за поведението на властите, забавянето от 1 година и 4 месеца за екстрадирането не може да бъде вменено на властите. От друга страна обаче, значителните забавяния са се случили тъкмо след екстрадиране-

то — заради нередовности и връщане на протест на прокуратурата, заради изминаването на много време между постановяването на присъдата и първото заседание във въззивния съд. Не неявяването на обвиняеми и защитници се отчита като пряка вина на властите, а липсата на данни, че срещу тях са предприемани съответни мерки. Специално се обръща внимание върху това, че всякога се отбелязва като вина на властите поведение на националния съд, което е станало причина за подаване на жалба с цел да се постигне законосъобразно решение. Затова и се отчита като вина на властите липсата на надлежни мотиви към присъдата, която е станала основание за нейната отмяна и връщане на делото за ново разглеждане.

В „Анализ на причините за осъждането на България във връзка с правото на справедлив процес в разумен срок в наказателното производство“ (сп. „Адвокатски преглед“, 2008, № 11—12) Св. Маргаритова е извела следните групи нарушения, при това само въз основа на преглед на 25 решения, постановени в периода 2004 г. — 30.03.2006 г.:

Забавянията в досъдебното производство са се дължали на:

- пропуски на властите да извършат каквито и да било действия по разследването за дълъг период от време;
- многобройни изменения на обвиненията срещу обвиняемия;
- многобройни връщания на делото от прокуратурата или съда поради пропуски, процесуални нарушения или за доразследване;
- пропуски на властите да открият своевременно свидетели или да съберат достатъчно доказателства;
- пропуски от страна на прокуратурата да върне делото в продължение на дълъг период от време;
- неоправдана мудност в действията на прокуратурата;
- сериозни процесуални нарушения в действията на прокуратурата;
- повторни връщания на делото от съда на прокуратурата поради неточности в обвинителния акт, респ. неизпълнение на веднъж вече дадени указания от съда.

Забавянията в съдебната фаза на наказателното производство са се дължали на:

- липсата на ефективна система за призоваване на свидетели;
- неефикасно администриране на производството, като например неефикасно, бавно движение на делата между отделните съдебни инстанции;
- значителни интервали от време между отделните съдебни заседания;
- пропуски на първоинстанционните съдилища, които водят до закъсняло връщане на делата на прокуратурата;
- късно назначаване на служебни защитници, водещо до повторни отлагания на делата;
- късно излагане на мотиви към постановени съдебни актове:

Примерно могат да се посочат следните дела, по-голяма част от които вече бяха посочени и при други нарушения на права, гарантирани от Конвенцията:

Трайчо Асенов, Е. М. К., Николова, Пеков, Йовчев, Попов, Илиев, Вачев, Белчев, Янков, Хамънов, Митев, Колев, Илийков, Османов и Юсеинов, Димов, Йосифов, Красимир Йорданов, Терзиев, Васил Ангелов, Содаджиев, Каров, Христова, С. Х. К., Ал Акиди, Христов. Констатирани са нарушения на това право в постановените в последни две години решения по делата **Дойнов, Валентин Иванов, Налбантова** (решение от 27 септември 2007 г.), **Карагъзов** (решение от 25 октомври 2007 г.), **Кармо** (решение от 6 декември 2007 г.), **Карамитров и други** (решение от 10 януари 2008 г.) — констатирано досъдебно производство в продължение на 6 години и липса на действия през този период, над 10 години производство по делото **Атанасов и Овчаров** (решение от 17 януари 2008 г.), **Алексов** (решение от 22 май 2008 г.), **Киров** (решение от 22 май 2008 г.), **Шереметов** (решение от 22 май 2008 г.), **Рашид** (решение от 5 юни 2008 г.), **Балабанов** (решение от 3 юли 2008 г.), **Кръстев** (решение от 24 юли 2008 г.), **Васил Петров** (решение от 31 юли 2008 г.), **Стойне Христов** (решение от 16 октомври 2008 г.), **Мяшев** (решение от 8 януари 2009 г.), **Вълков** (решение от 8 януари 2009 г.), **Петьо Попов** (решение от 22 януари 2009 г.), **Йордан Йорданов и други** (решение от 2 юли 2009 г.), **Спас Тодоров** (решение от 5 ноември 2009 г.), 10 години производство срещу **Янков и Минчев** по подозрение в кражба на овце (решение от 22 октомври 2009 г.).

Делото **Атанасова** (2008 г.) повдига въпрос за различен поглед към правото на достъп до съд. Жалбоподателката е пострадала при ПТП. В наказателното производство се е конституирала като граждански ищец. Поради нееднократни връщания на делото в крайна сметка наказателното производство било прекратено поради изтекла давност. Жалбоподателката обжалвала прекратяването на делото в гражданската част и след известни перипетии при повторно разглеждане от по-горния по степен съд било потвърдено цялостното прекратяване на делото.

Европейският съд е посочил, че в някои случаи е констатирал нарушение на правото на достъп до съд за гражданска претенция, когато наказателното производство е забавено по вина на съда и това е довело до прекратяването му поради изтекла давност. След като вътрешното право регламентира възможността за предявяване на гражданска претенция в наказателното производство, държавата има задължение да следи за спазване на фундаменталната гаранция на чл. 6. Съдът не приема за нормално жалбоподателката да очаква произнасяне по приетия ѝ за разглеждане граждански иск в продължение на 8 години, след това да ѝ се наложи повторно да го предявява пред наказателен съд и най-накрая пред граждански съд, поради бавното разглеждане на наказателното дело. Съдът взема предвид и това, че евентуалното завеждане на ново гражданско дело предполага необходимостта от ново събиране на доказателствата, което ще бъде в тежест на жалбоподателката, и че установяването на отговорността на водача може да се окаже изключително трудно поради измена-

лото значително време. Затова Съдът е приел, че е нарушено правото на жалбоподателя на достъп до съд по чл. 6, т. 1, както впрочем на изискването за разумен срок, преценяван от първото ѝ конституиране като граждански ищец през 1994 г. до прекратяване на наказателното производство през 2002 г.

Решението по делото **Бонев** (2005 г.) намира нарушение на изискването за равнопоставеност на страните в наказателния процес и съответно на чл. 6, т. 3, б. „d“. Жалбоподателят е бил осъден въз основа на показания на свидетели от досъдебното производство, които не са били издирени, призовани и разпитани в съдебно заседание. Свидетелите са били разпитани в досъдебното производство от следовател. Европейският съд не обръща внимание на обстоятелството, че по време на съдебния процес срещу жалбоподателя това приобщаване на показанията е било възможно и допустимо според националния закон. Той констатира нарушение на равенството в средства, тъй като обвинението е имало възможност за пряк разпит на свидетелите, а жалбоподателят е бил лишен от правото да се конфронтира пряко с лице, което свидетелства срещу него.

ДРУГИ НАРУШЕНИЯ

Независимо че не са констатирани нарушения по чл. 2, 3, 5 и 6 от Конвенцията, няколко решения на Европейския съд установяват проблеми, които се отнасят до наказателни производства.

По делото **Станчев** (решение от 1 октомври 2009 г.) Съдът намира нарушение на правото на обжалване на наказателна присъда, гарантирано от чл. 2 от Протокол 7. Жалбоподателят е бил осъден на 5 дни задържане за административно нарушение на обществения ред на основание УБХД. Въпреки че по вътрешното право това е административно нарушение, а не углавно престъпление, то попада в обсега на Конвенцията с оглед на нереалния обхват и на факта, че се наказва със задържане до 15 дни. Затова липсата на достъп до по-висш съд прави българското право несъответно на Конвенцията и в нарушение на чл. 2 от Протокол 7.

По делото **С. Г.** (решение от 24 април 2008 г.) е намерено нарушение на процедурните гаранции при експулсиране на турски гражданин, гарантирани от чл. 1 от Протокол 7. Жалбоподателят е бил депортиран в деня на постановяване на решението, без да има възможност да го обжалва или да изложи аргументи срещу него и преди да бъде принуден да напусне страната.

По делото **Йорданов** (решение от 10 август 2006 г.) е намерено нарушение на правото на личен живот, гарантирано от чл. 8, заради това, че без да е имало образувана проверка или досъдебно производство, в дома му е извършено претърсване. При това положение Съдът приема, че тъй като не е ясно при какъв тип процедура е

извършено това действие, то очевидно е в нарушение на правилото „в съответствие със закона“.

Идентично нарушение е констатирано и по делото **Алексов** (решение от 22 май 2008 г.) — нарушение на правото на зачитане на личния живот по чл. 8, тъй като претърсването на апартамента на жалбоподателя не е в съответствие и с вътрешното право — било е извършено извън рамките на разследване, което не е било образувано към момента на претърсването, а по време на претърсването са отсъствали някои от лицата, чието присъствие се изисква по закон (член на живеещото в апартамента семейство, домоуправител или представител на общината).

По делото **Илия Стефанов** (решение от 22 май 2008 г.) също е намерено нарушение на чл. 8 при претърсване и изземване от кантора на адвокат на компютър и документи. Съдът е посочил, че въпреки че разрешението за претърсване е било основано на основателно подозрение, нито то, нито молбата за издаването му са конкретизирали какви предмети и документи се е очаквало да бъдат открити в кантората или как те биха били релевантни за наказателното дело. Освен това националният съд не се е произнесъл дали документи, защитени от адвокатска тайна, могат да бъдат иззети. Посочва се и че поемните лица не са имали юридическо образование или технически познания и поради това не може да се приеме, че са били гаранți срещу прекаленото засягане на професионалния му живот. Констатирано е и нарушение на чл. 13 в тази връзка, тъй като жалбоподателят няма възможност да обжалва нито заповедта за претърсване и изземване, нито самото изпълнение на това действие.

По делото **Красимир Йорданов** (решение от 15 февруари 2007 г.) е констатирано нарушение на чл. 8 поради това, че изетите в началото на производството вещи — лична и търговска документация, видеокасети, задграничен паспорт — са били загубени и не са били върнати на жалбоподателя след прекратяването на делото. Според Съда това положение не може да бъде преценено като „предвидено в закон“ или като „пропорционално на легитимна цел“.

По делата **Петров** и **Цоньо Цонев** (решение от 1 октомври 2009 г.) е признато нарушение на чл. 8 поради систематичния контрол и отваряне на затворническа кореспонденция. Съдът порицава отсъствието на ограничения на контрола, като времеви граници, изискване за обосноваване на мярката, надзор от независим орган, контрола върху кореспонденцията на Петров, включително с адвоката му, и др.

По делото **Бевакуа** (решение от 12 юни 2008 г.) също е намерено нарушение на чл. 8 във връзка с домашно насилие и липса на защита от страна на полицията и други органи. Отчита се, че не са се предвиждали конкретни ефективни действия от страна на полицията в случаи на домашно насилие, каквито например са препоръча-

ни от Съвета на Европа в Препоръка 2002/5 на Съвета на министрите, или тези, посочени по-късно в българския Закон срещу домашното насилие от 2005 г.

Дори този непълен преглед на практиката дава ясна представа за това, че доброто познаване и навременният анализ на осъдителните решения срещу България предоставят значителни възможности за защита на правата на гражданите и биха допринесли за по-доброто и навременно възприемане на стандартите по Конвенцията от българските институции и съдилища.